

VERJARING, VERVAL EN RECHTSVERWERKING IN HET PERSONEN- EN FAMILIERECHT, HET RELATIEVERMOGENSRECHT EN HET ERFRECHT

A.J.M. Nuytinck¹

1. Inleiding

Verjaring, verval en rechtsverwerking zijn rechtsfiguren die niet alleen van belang zijn in het algemene vermogensrecht (goederen- en verbintenissenrecht), maar ook in het personen- en familierecht, het relatievermogensrecht en het erfrecht. Dit blijkt bijvoorbeeld uit art. 3:321 BW, waarin de wetgever een opsomming van gronden voor verlenging van de verjaring geeft. Voor het personen- en familierecht gaat het om art. 3:321 lid 1 aanhef en onder b en c, alsmede lid 2 BW, voor het relatievermogensrecht (huwelijks-, partnerschaps- en samenlevingsvermogensrecht) gaat het om art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a en g BW en in het erfrecht gaat het om art. 3:321 lid 1 aanhef en onder e BW. Deze verlengingsgronden komen hierna kort aan de orde, maar ik besteed vooral aandacht aan enkele specifieke toepassingen van verjaring, verval en rechtsverwerking in het relatievermogens- en erfrecht, die voor de praktijk van groot belang zijn. Wat het relatievermogensrecht betreft stel ik deze toepassingen aan de orde in het kader van de kosten van de huishouding, de leer van de economische deelgerechtigdheid, de hieraan gekoppelde reprises en récompenses, de aansprakelijkheid na ontbinding van de gemeenschap voor bepaalde gemeenschapsschulden, alsmede het verrekenbeding. Wat het erfrecht betreft doe ik dat in het kader van de wilsrechten, de andere wettelijke rechten en de legitieme portie. Hierbij streef ik overigens niet naar volledigheid in die zin, dat ik niet alle gevallen behandel waarin verjaring, verval en rechtsverwerking in het familie(vermogens)recht aan de orde zijn. Ik beperk mij tot de voor de praktijk belangrijkste gevallen en probeer antwoord te geven op de vraag of de praktijk uit de voeten kan met de geldende regelgeving en jurisprudentie op het gebied van verjaring, verval en rechtsverwerking in het familie(vermogens)recht en of er specifieke knel- en kritiekpunten zijn. Met verjaring heb ik in het hierna volgende het oog op de extinctieve of bevrijdende verjaring. Ik besteed geen aandacht aan de acquisitieve of verkrijgende verjaring.²

2. Personen- en familierecht

2.1. De wettelijke vertegenwoordiger en de onbekwame die hij vertegenwoordigt

Van handelingsonbekwaamheid is sprake bij minderjarigheid en curatele. De minderjarige wordt vertegenwoordigd door zijn ouder(s) of voogd(en) op grond van art. 1:245, 247, 337 en 337a BW.³ De onder curatele gestelde wordt vertegenwoordigd door zijn curator(en) op grond van art. 1:381 en 383 lid 10 BW. De minderjarige en de onder curatele gestelde zijn in beginsel ook procesueel handelingsonbekwaam. Wat is nu de ratio van de grond voor verlenging van de verjaring als bedoeld in art. 3:321 lid 1 aanhef en onder b BW? Het antwoord op deze vraag wordt in de parlementaire

¹ Prof. mr. A.J.M. Nuytinck is hoogleraar burgerlijk recht, in het bijzonder personen- en familierecht, Centrum voor Notarieel Recht, Radboud Universiteit Nijmegen en hoogleraar privaatrecht, in het bijzonder personen-, familie- en erfrecht, Erasmus Universiteit Rotterdam.

² Zie daarover vooral de zeer lezenswaardige beschouwingen van J.W.A. Biemans, 'Verkrijgende verjaring van een aandeel in een gemeenschappelijk goed, mede toegepast op echtgenoten en samenwoners', *WPNR* 2019/7242, p. 450-458, in het bijzonder par. 3, 4 en 5, p. 455-458.

³ Onder ouder(s) zijn begrepen een ouder en een niet-ouder op grond van art. 1:245 lid 5 i.v.m. art. 1:253sa, 253t en 253v BW.

geschiedenis van laatstgenoemd artikel gegeven. Het gaat hier om een geval waarin een vertegenwoordiger voor iemand optreedt en hij alleen de rechtsvorderingen voor degene die hij vertegenwoordigt, kan instellen. Als tijdens deze vertegenwoordiging rechtsvorderingen tussen de vertegenwoordigde en de vertegenwoordiger niet worden geldend gemaakt, dient de verjaring haar bevrijdende werking niet te kunnen uitoefenen.⁴ De verlengingsgrond tussen de wettelijke vertegenwoordiger en de door hem vertegenwoordigde handelingsonbekwame duurt op grond van art. 3:321 lid 2 BW voort totdat de eindrekening van de wettelijke vertegenwoordiger is gesloten. Een concrete toepassing hiervan treft men aan in de wettelijke regeling van de rekening en verantwoording bij het einde van de voogdij. Art. 1:377 BW, dat van overeenkomstige toepassing is op curatele (art. 1:385 lid 1 BW) en meerderjarigenbewind (art. 1:445 lid 5 BW), bepaalt dat elke rechtsvordering op grond van het gevoerde voogdijbewind – zowel van de zijde van de minderjarige als van die van de voogd – verjaart door verloop van vijf jaar na de dag waarop de voogdij van laatstgenoemde is geëindigd. Hier is sprake van een afwijking van de hoofdregel uit het algemene vermogensrecht, waarin wordt uitgegaan van een verjaringstermijn van twintig jaar (art. 3:306 BW).⁵ Deze problematiek was aan de orde in een arrest van de Hoge Raad uit 2014.⁶ Vooral de slotoverweging van dit arrest trekt de aandacht. Vaak zullen de bij bevrijdende verjaring betrokken personen schuldeiser en schuldenaar zijn, zodat art. 6:2 BW rechtstreeks op hen van toepassing is, inclusief de derogerende werking van redelijkheid en billijkheid in de zin van art. 6:2 lid 2 BW. Toepassing van een objectieve verjaringstermijn kan volgens de Hoge Raad naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zijn. Hij overweegt dat, gelet op de belangen die een dergelijke termijn beoogt te dienen, waaronder in het bijzonder het belang van de rechtszekerheid, van onaanvaardbaarheid als in art. 6:2 lid 2 BW bedoeld slechts in uitzonderlijke gevallen sprake zal kunnen zijn. De Hoge Raad voegt hieraan toe dat de vraag of toepassing van een objectieve verjaringstermijn naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is, dient te worden beantwoord met inachtneming van alle omstandigheden van het concrete geval.⁷

2.2. De bewindvoerder en de rechthebbende voor wie hij het bewind voert

Een grond voor verlenging van de verjaring bestaat op grond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder c BW eveneens tussen de bewindvoerder en de rechthebbende voor wie hij het bewind voert, en ook deze verlengingsgrond duurt op grond van art. 3:321 lid 2 BW voort totdat de eindrekening van de bewindvoerder is gesloten. Voor deze verlengingsgrond geldt mutatis mutandis hetzelfde als hetgeen ik hierboven onder 2.1 over de wettelijke vertegenwoordiger en de handelingsonbekwame heb opgemerkt. In de parlementaire geschiedenis wordt hieraan slechts toegevoegd dat bij de bewindvoerder en degene die hij vertegenwoordigt, nog de beperking is gemaakt dat de vordering het bewind moet betreffen, omdat degene voor wie het bewind wordt gevoerd, buiten het bewind voor

⁴ Zie C.J. van Zeben, J.W. du Pon & M.M. Olthof, *Parlementaire Geschiedenis van het Nieuwe Burgerlijk Wetboek, Boek 3, Vermogensrecht in het algemeen*, Deventer: Kluwer 1981, p. 938 (Toelichting-Meijers op art. 3:11.20 Ontwerp-Meijers, het latere art. 3:321 BW).

⁵ Aldus A.J.M. Nuytinck, *Personen- en familierecht, huwelijksvermogensrecht en erfrecht* (Studiereeks Burgerlijk Recht, deel 1), Deventer: Wolters Kluwer 2018/228.

⁶ HR 20 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1492 (concl. A-G L.A.D. Keus), *NJ* 2014/335.

⁷ R.o. 3.6.2 van het in de vorige voetnoot genoemde arrest, waarin de Hoge Raad zelf nog verwijst naar zijn bekende eerdere arrest HR 28 april 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA5635 (concl. A-G J. Spier), *NJ* 2000/430, m.nt. A.R. Bloembergen (*Erven Van Hese/De Schelde*). Zie – zij het in een andere context – inmiddels ook HR 23 november 2018, ECLI:NL:HR:2018:2047 (concl. plv. P-G F.F. Langemeijer), *NJ* 2019/246, m.nt. J.B.M. Vranken, waarin een beroep op een subjectieve verjaringstermijn naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar werd geacht.

zichzelf kan optreden, hetgeen niet mogelijk is tussen een wettelijke vertegenwoordiger en de door deze vertegenwoordigde onbekwame.⁸ De rechthebbende in geval van een bewind is immers niet handelingsonbekwaam, maar onder omstandigheden handelingsonbevoegd. Dit blijkt bijvoorbeeld uit art. 1:438 BW, op grond waarvan de rechthebbende beheersonbevoegd is en zonder medewerking van de bewindvoerder of machtiging van de kantonrechter ook beschikkingsonbevoegd is. Het in art. 3:321 lid 1 aanhef en onder c BW bedoelde bewind kan overigens ook een ander bewind dan het meerderjarigenbewind in de zin van art. 1:431 e.v. BW zijn. Men kan hierbij denken aan het afwezigenbewind en het bewind bij vermissing (art. 1:410 en 420 BW).

3. Relatievermogensrecht⁹

3.1. Kosten van de huishouding

Tussen echtgenoten en geregistreerde partners kunnen gemakkelijk vorderingen ontstaan in het kader van de kosten van de huishouding, bijvoorbeeld als het gaat om de interne draagplicht en de fourneerplicht (art. 1:84 lid 1 en 2 BW). Rechtsvorderingen ter zake hiervan kunnen tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap niet verjaren, omdat de wetgever een verlengingsgrond heeft gecreëerd tussen niet van tafel en bed gescheiden echtgenoten en geregistreerde partners in art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a en g BW. Wanneer een verjaringstermijn zou aflopen tijdens het bestaan van een verlengingsgrond of binnen zes maanden na het verdwijnen van een zodanige grond, loopt de termijn op grond van art. 3:320 BW voort totdat zes maanden na het verdwijnen van die grond zijn verstreken. Dit neemt niet weg dat echtgenoten¹⁰ in hun huwelijkse voorwaarden een vervaltermijn kunnen opnemen, waarbinnen aanspraken ter zake van kosten van de huishouding moeten worden geldend gemaakt op straffe van verval van deze aanspraken. De belangrijkste verschillen tussen een verjaringstermijn en een vervaltermijn zijn bekend: (1) een verjaringstermijn kan worden gestuit en verlengd, terwijl stuiting en verlenging bij een vervaltermijn niet aan de orde zijn (art. 3:306-325 BW) en (2) de belanghebbende moet een beroep op een verjaringstermijn doen (art. 3:322 lid 1 BW), terwijl de rechter een vervaltermijn ambtshalve toepast.

De Hoge Raad heeft in het kader van de kosten van de huishouding een beslissing over het leerstuk rechtsverwerking gegeven die op zijn zachtst gezegd opmerkelijk kan worden genoemd. Van rechtsverwerking is sprake wanneer men door bepaalde uitspraken of gedragingen, dus uitdrukkelijk of stilzwijgend, de schijn opwekt dat de desbetreffende aanspraak niet meer geldend zal worden gemaakt, ook al is de concrete verjarings- of vervaltermijn nog niet verstreken. Gaat de betrokkene niettemin onder deze omstandigheden tot rechtsuitoefening over, dan is deze rechtsuitoefening naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar geworden. Nu zou men – juist gelet op de verjaringsregeling van art. 3:321 en 322 BW, in het bijzonder de verlengingsgrond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a BW – in de echtelijke sfeer niet zo snel toepasselijkheid van het leerstuk rechtsverwerking verwachten, maar toch heeft de Hoge Raad geoordeeld dat vergoedingen die in het kader van de kosten van de huishouding zijn ontstaan, op straffe van rechtsverwerking periodiek, na

⁸ Zie voetnoot 4.

⁹ In deze paragraaf 3 en zijn subparagrafen behandel ik niet alleen het huwelijks- en partnerschapsvermogensrecht (titels 1.6, 1.7 en 1.8 BW), waartussen – gelet op art. 1:80b BW – geen verschillen bestaan, afgezien van het omtrent scheiding van tafel en bed bepaalde, maar ook het samenlevingsvermogensrecht, dat de vermogensrechtelijke gevolgen van de informele relatie – het ongehuwd en ongeregistreerd samenleven/samenwonen – regelt.

¹⁰ Vanaf hier begrijp ik onder echtgenoten tevens geregistreerde partners en onder huwelijkse voorwaarden tevens partnerschapsvoorwaarden. Dit geldt ook voor het erfrecht; zie art. 4:8 BW.

afloop van ieder kalenderjaar, dienen te worden voldaan.¹¹ Aan de ene kant staat deze uitspraak op gespannen voet met de zojuist genoemde verjaringsregeling,¹² maar aan de andere kant verdient opmerking dat rechtsverwerking – in dit geval door louter stilzitten – zich kan voordoen ongeacht of in een concreet geval al dan niet sprake is van een verjarings- of vervaltermijn.

Het is gebruikelijk dat echtgenoten in hun huwelijkse voorwaarden ter zake van kosten van de huishouding een vervaltermijn opnemen. Na het verstrijken hiervan kan vergoeding van in dit verband te veel betaalde bedragen niet meer worden gevorderd. De vervaltermijn is in beginsel geldig en de desbetreffende echtgenoot kan hierop dus een beroep doen. Het is niet zo – anders dan in geval van het hierna onder 3.4 te behandelen periodiek verrekenbeding (art. 1:141 BW) – dat een beroep op het vervalbeding in beginsel naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is.¹³ Van belang is hier dat het grootste gedeelte van het algemene overeenkomstenrecht (art. 6:213-260 BW) van overeenkomstige toepassing is op de overeenkomst van huwelijkse voorwaarden, omdat dit een familievermogensrechtelijke overeenkomst is, anders gezegd: een ‘andere meerzijdige vermogensrechtelijke rechtshandeling’ in de zin van de schakelbepaling van art. 6:216 BW. Dit is slechts anders voor zover de strekking van de betrokken bepalingen in verband met de aard van de rechtshandeling zich tegen analogische wetstoepassing verzet. Het gaat hier nu eenmaal over familie(vermogens)rechtelijke verhoudingen en dan moet men nooit klakkeloos, maar altijd met beleid bepalingen uit het algemene vermogensrecht op overeenkomstige wijze toepassen. In dit concrete geval zou de echtgenoot van degene die een beroep op het vervalbeding ter zake van de kosten van de huishouding doet, omstandigheden moeten stellen en zo nodig bewijzen, die meebrengen dat een beroep op het vervalbeding naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is (art. 6:216 i.v.m. art. 6:248 lid 2 BW).

Ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners nemen in hun samenlevingscontract meestal ook een regeling van de draagplicht en van de fourneerplicht ter zake van de kosten van de huishouding op. Zij kunnen de regeling van art. 1:84 lid 1 en 2 BW van overeenkomstige toepassing verklaren op hun rechtsverhouding en uiteraard desgewenst op bepaalde punten hiervan afwijken. Het bovenstaande geldt in beginsel ook voor hen, met dien verstande evenwel dat de verlengingsgrond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a en g BW tussen hen niet bestaat. Aanvankelijk – vanaf 1992 tot 1998 – bestond slechts onderdeel a voor niet van tafel en bed gescheiden echtgenoten en later – in 1998 – is onderdeel g voor geregistreerde partners hieraan toegevoegd. Dit onderdeel omvat niet de ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners. De beslissing van de Gelderse rechtbank dat art. 3:321 BW van overeenkomstige toepassing behoort te zijn op ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners,¹⁴ acht ik dan ook onjuist, omdat de opsomming van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a-g BW naar mijn mening limitatief is. Een limitatieve opsomming is in dit verband logisch, nu de verjaringsregeling van titel 3.11 BW primair de rechtszekerheid dient.

3.2. Leer van de economische deelgerechtigdheid en hieraan gekoppelde reprises en récompenses

Als de ene echtgenoot, gehuwd in koude uitsluiting, investeert in een goed van de andere echtgenoot, profiteert hij mee van een waardestijging ter zake van dit goed en moet hij onder omstandigheden ook meedragen in een waardedaling ter zake van dit goed op grond van art. 1:87 BW. Dit geldt overigens

¹¹ HR 29 april 1994, ECLI:NL:HR:1994:ZC1362 (concl. A-G C.L. de Vries Lentsch-Kostense), *NJ* 1995/561, m.nt. W.M. Kleijn (*Ter Kuile/Kofman*); zie ook HR 22 mei 1987, ECLI:NL:HR:1987:AC9851 (concl. A-G A.M. Biegman-Hartogh), *NJ* 1988/231, m.nt. E.A.A. Luijten (*Bronkhorst/Van Eck*).

¹² Aldus Nuytinck 2018/90 (zie voetnoot 5).

¹³ Aldus HR 15 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AW3044 (concl. A-G F.F. Langemeijer), *NJ* 2007/217, m.nt. W.M. Kleijn (*vervalbeding en kosten van de huishouding*).

¹⁴ Rb. Gelderland 21 oktober 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:8198.

ook als vanuit het privévermogen van een echtgenoot wordt geïnvesteerd in een tot de huwelijksgemeenschap behorend goed dan wel vanuit de huwelijksgemeenschap wordt geïnvesteerd in een tot het privévermogen van een echtgenoot behorend goed, omdat art. 1:87 BW van toepassing is ongeacht het huwelijksvermogensregime van de echtgenoten, behalve na scheiding van tafel en bed (art. 1:92a BW). Dit noemt men ook wel de leer van de economische deelgerechtigdheid, een treffende naamgeving, omdat door de investering een economisch, dus geen juridisch, belang ontstaat in het desbetreffende goed. De in dit verband ook wel gebezigde term beleggingsleer is weliswaar niet fout, maar deze reserveer ik liever voor het periodieke verrekenbeding als bedoeld in art. 1:141 lid 1 BW. In de praktijk komt men niet altijd toe aan een vergoedingsvordering in de zin van art. 1:87 BW. De wetgever bepaalt immers zelf al dat geen vergoeding is verschuldigd voor zover door de verkrijging, voldoening of aflossing ten laste van het vermogen van de andere echtgenoot – in de zin van art. 1:87 lid 1 en 2 BW – wordt voldaan aan een op die echtgenoot rustende verbintenis (art. 1:87 lid 4 tweede volzin BW). Hierbij moet men denken aan een verbintenis uit geldlening, een verbintenis uit gift of een natuurlijke verbintenis. Pas nadat men heeft geconstateerd dat geen van deze drie rechtsfiguren zich voordoet, komt men toe aan de vergoedingsvordering van art. 1:87 lid 1 en 2 BW.

Sinds de invoering van art. 1:87 BW in 2012¹⁵ zijn ook de reprises en récompenses van art. 1:96 lid 4 en 5 BW gekoppeld aan de leer van de economische deelgerechtigdheid. Zij zijn in beginsel niet langer nominale vorderingen in de zin van (de nominaliteitsleer van) het arrest *Kriek/Smit*,¹⁶ maar zij zijn onderhevig aan de waardefluctuaties ter zake van het goed waarop zij betrekking hebben; zie immers art. 1:96 lid 4 tweede volzin en lid 5 tweede volzin BW. Dat is slechts anders als echtgenoten op grond van art. 1:96b BW bij (vormvrije!) overeenkomst het beloop van de reprises en récompenses anders hebben bepaald, waarbij het zojuist genoemde art. 1:87 lid 4 tweede volzin BW inzake een verbintenis uit geldlening, een verbintenis uit gift of een natuurlijke verbintenis van overeenkomstige toepassing is. Dit betekent bijvoorbeeld dat echtgenoten rechtsgeldig met elkaar kunnen afspreken dat de reprises en récompenses nominale vorderingen blijven, dan wel dat in het geheel geen sprake is van reprises en récompenses vanwege de aanwezigheid van één van de drie genoemde verbintenissen. Rechtsvorderingen ter zake van art. 1:87 BW en ter zake van reprises en récompenses verjaren tijdens het huwelijk evenmin als rechtsvorderingen ter zake van kosten van de huishouding, omdat ook hier de verlengingsgrond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a BW geldt. Men moet evenwel bedacht zijn op de mogelijkheid dat een echtgenoot uitdrukkelijk of stilzwijgend afstand van een reprise doet om de gemeenschap bewust te bevoordelen. Uiteraard kan ook hier rechtsverwerking aan de orde zijn, maar deze rechtsfiguur zou ik in dit geval niet zo snel willen aannemen als de Hoge Raad heeft gedaan in het kader van de kosten van de huishouding,¹⁷ juist omdat wij in de praktijk regelmatig zien dat reprises en récompenses pas worden geldend gemaakt en afgewikkeld ter gelegenheid van de ontbinding van het huwelijk door echtscheiding of door overlijden. Het kan immers onder omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zijn om elkaar tijdens het huwelijk met reprises en récompenses te ‘bestoken’, ook al zou het gaan om opeisbare vorderingen. De echtgenoten moeten de huwelijkse vrede zoveel mogelijk bewaren en de huwelijkse periode moet zo weinig mogelijk worden ‘gejuridiseerd’. Daarom moet men naar mijn mening in dit verband zeer terughoudend zijn met het aannemen van rechtsverwerking.¹⁸

¹⁵ Wet van 18 april 2011, *Stb.* 2011, 205, in werking getreden op 1 januari 2012, tot wijziging van de titels 6, 7 en 8 van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek (aanpassing wettelijke gemeenschap van goederen), ook wel de derde tranche van de herziening van het huwelijksvermogensrecht genoemd.

¹⁶ HR 12 juni 1987, ECLI:NL:HR:1987:AC2558 (concl. A-G A.M. Biegman-Hartogh), *NJ* 1988/150, m.nt. E.A.A. Luijten; AA 1987, afl. 12, p. 780-785, m.nt. P. van Schilfgaarde (*Kriek/Smit*).

¹⁷ Zie voetnoot 11.

¹⁸ Zie ook HR 5 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:504 (concl. A-G M.L.C.C. Lückers), *NJ* 2019/225, m.nt. L.C.A. Verstappen; AA 2019, afl. 5, p. 384-389, m.nt. A.J.M. Nuytinck (*uitsluitingsclausule, ‘reprises’ en ‘récompenses’, kosten van de huishouding*).

Geldt de leer van de economische deelgerechtigdheid ook voor ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners? Het antwoord op deze vraag luidt ontkennend als zij geen samenlevingscontract hebben. In dat geval geldt voor hen nog steeds (de nominaliteitsleer van) het arrest *Kriek/Smit*.¹⁹ In de praktijk verklaren zij vaak art. 1:87 BW van overeenkomstige toepassing in hun samenlevingscontract. De Hoge Raad heeft geoordeeld dat de vermogensrechtelijke verhouding tussen partners die op basis van een affectieve relatie samenwonen, niet wordt bepaald door de regels die in de titels 1.6, 1.7 en 1.8 BW voor echtgenoten en geregistreerde partners zijn opgenomen, en dat die regels zich niet lenen voor overeenkomstige toepassing op de verhouding tussen informeel samenlevenden.²⁰ In dit geval ging het beroep van een partner op overeenkomstige toepassing van art. 1:87 BW bij gebreke van een samenlevingscontract dan ook niet op.

3.3. Aansprakelijkheid na ontbinding van de gemeenschap voor bepaalde gemeenschapsschulden

Een echtgenoot die tijdens het huwelijk een gemeenschapsschuld aangaat, blijft hiervoor uiteraard aansprakelijk na ontbinding van de gemeenschap. De andere echtgenoot, die vóór ontbinding van de gemeenschap niet aansprakelijk was voor deze schuld (bijvoorbeeld omdat hij deze schuld niet mede was aangegaan, dus geen contractspartij was, of omdat het geen huishoudelijke schuld in de zin van art. 1:85 BW betrof, zodat hij niet uit dien hoofde hiervoor hoofdelijk aansprakelijk was), wordt hiervoor na ontbinding van de gemeenschap hoofdelijk aansprakelijk, zij het dat niet het gehele privévermogen van de andere echtgenoot verhaalsaansprakelijk of uitwinbaar is voor deze schuld, maar slechts hetgeen hij uit hoofde van verdeling van de ontbonden gemeenschap heeft verkregen. Aldus luidt sinds 2012²¹ art. 1:102 eerste en tweede volzin BW. Nu rijst een specifiek verjaringsprobleem, omdat de aansprakelijkheid van de ene echtgenoot is ontstaan op het tijdstip van het aangaan van de desbetreffende gemeenschapsschuld, terwijl de aansprakelijkheid van de andere echtgenoot is ontstaan op het tijdstip van ontbinding van de gemeenschap. Dit zou betekenen dat de rechtsvordering jegens de aanvankelijk niet aansprakelijke echtgenoot later verjaart dan de rechtsvordering jegens de vanaf het begin aansprakelijke echtgenoot (die had gecontracteerd dan wel in wiens persoon de desbetreffende gemeenschapsschuld uit de wet, bijvoorbeeld uit onrechtmatige daad, zaakwaarneming, onverschuldigde betaling of ongerechtvaardigde verrijking, was ontstaan). Dit heeft zich ook daadwerkelijk in de praktijk voorgedaan.²² Omdat de wetgever dit resultaat van het op verschillende tijdstippen verjaren van de beide rechtsvorderingen onbillijk achtte, heeft hij op de valreep in de reparatiewet ter zake van de derde tranche van de herziening van het huwelijksvermogensrecht²³ art. 1:102 derde volzin BW toegevoegd, op grond waarvan de rechtsvordering tot voldoening van de in de tweede volzin bedoelde schuld tegelijkertijd verjaart met

¹⁹ Zie voetnoot 16.

²⁰ HR 10 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:707 (concl. plv. P-G F.F. Langemeijer), *NJ* 2019/248, m.nt. L.C.A. Verstappen; AA 2019, afl. 6, p. 477-481, m.nt. A.J.M. Nuytinck (*de rechtspositie van ongehuwd en ongeregistreerd samenwonenden zonder samenlevingscontract*). Zie in het bijzonder r.o. 3.5.2 van dit arrest. Als er wél een samenlevingscontract is, is nog van belang HR 22 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AX1571 (concl. A-G F.F. Langemeijer), *NJ* 2006/521; AA 2007, afl. 1, p. 58-65, m.nt. A.J.M. Nuytinck (*ex-samenwoners, uitleg van hun samenlevingsovereenkomst en vergoedingsrechten*).

²¹ Zie voetnoot 15.

²² Zie immers HR 8 januari 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK1615 (concl. A-G J.B.M.M. Wuisman), *NJ* 2010/155, m.nt. S.F.M. Wortmann (*UWV*), waarover A.J.M. Nuytinck, 'Aansprakelijkheid voor gemeenschapsschulden na ontbinding en verjaring', *WPNR* 2010/6851, p. 582-584.

²³ Wet van 27 oktober 2011, *Stb.* 2011, 505, evenals de in voetnoot 15 genoemde wet in werking getreden op 1 januari 2012, tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek tot aanpassing van artikel 97 en reparatie van enkele technische onvolkomenheden die zijn opgetreden bij de totstandkoming van de Wet aanpassing wettelijke gemeenschap van goederen.

de rechtsvordering tegen de echtgenoot in wiens persoon de in die volzin bedoelde gemeenschapsschuld is ontstaan.²⁴

Voor ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners geldt de regeling van art. 1:102 BW uiteraard niet.

3.4. Periodiek verrekenbeding

Gelet op de verlengingsgrond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a BW, spreken echtgenoten die in hun huwelijkse voorwaarden een periodiek verrekenbeding ter zake van overgespaarde inkomsten uit arbeid en/of uit vermogen zijn overeengekomen, vaak een vervaltermijn in plaats van een verjaringstermijn met elkaar af. Een dergelijke vervaltermijn is op zichzelf geldig,²⁵ maar deze mag niet al te kort zijn. Bovendien is er sprake van een omkering van de bewijslast. Anders dan in geval van een verrekenbeding ter zake van kosten van de huishouding,²⁶ is een beroep op de vervaltermijn (het vervalbeding) in beginsel naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar, tenzij de echtgenoot die dit beroep doet, omstandigheden stelt en zo nodig bewijst, die een beroep op het beding rechtvaardigen, met andere woorden: die meebrengen dat dit beroep *niet* naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is (art. 6:216 i.v.m. art. 6:248 lid 2 BW).²⁷ In het geval dat in 2000 aan de Hoge Raad ter beoordeling werd voorgelegd, bedroeg de lengte van de vervaltermijn weliswaar slechts één jaar, maar rechtvaardigden de omstandigheden van dit concrete geval niettemin een beroep op het vervalbeding.²⁸

Specifiek in verband met bevrijdende verjaring is art. 1:141 lid 6 BW voor de praktijk van groot belang. Op grond van deze bepaling verjaart de rechtsvordering ter zake van het periodiek verrekenbeding niet eerder dan drie jaar na de beëindiging van het huwelijk dan wel na de inschrijving van de in kracht van gewijsde gegane beschikking tot scheiding van tafel en bed in het huwelijksgoederenregister. Deze bepaling is van dwingend recht, zodat deze termijn in de huwelijkse voorwaarden niet kan worden verkort.²⁹ Evenals bij de hierboven onder 3.2 behandelde leer van de economische deelgerechtigdheid en de hieraan gekoppelde reprises en récompenses, zou ik ook in geval van een periodiek verrekenbeding niet zo snel rechtsverwerking willen aannemen als de Hoge Raad heeft gedaan in het kader van de kosten van de huishouding,³⁰ en wel met dezelfde motivering: het zoveel mogelijk bewaren van de huwelijkse vrede en het zo weinig mogelijk ‘juridiseren’ van de huwelijkse periode. Daarbij komt dan ook nog dat een tijdens het huwelijk niet nagekomen periodieke verrekenverplichting wordt omgezet in een finale verrekenverplichting op grond van de wettelijke conversie van art. 1:141 lid 1 BW, de zogenaamde beleggingsleer.³¹

²⁴ Zie in dit verband ook HR 14 juni 2019, ECLI:NL:HR:2019:958 (concl. A-G M.L.C.C. Lückers), *NJ* 2019/325, m.nt. L.C.A. Verstappen (*oud en huidig art. 1:102 BW*), waarin de Hoge Raad om cassatietechnische redenen het huidige art. 1:102 BW toepast, terwijl overduidelijk het oude art. 1:102 BW van toepassing is, omdat de gemeenschap reeds in 2008, dus vóór 2012, was ontbonden. Op grond van de oude regeling was de aanvankelijk niet aansprakelijke echtgenoot na ontbinding van de gemeenschap slechts voor de helft van de desbetreffende gemeenschapsschuld aansprakelijk en was diens gehele privévermogen voor deze schuld verhaalsaansprakelijk of uitwinbaar.

²⁵ Aldus HR 18 februari 1994, ECLI:NL:HR:1994:ZC1271 (concl. wnd. A-G A.R. Bloembergen), *NJ* 1994/463, m.nt. W.M. Kleijn (*Sonnevanck*).

²⁶ Zie hierboven onder 3.1 en voetnoot 13.

²⁷ Aldus HR 19 januari 1996, ECLI:NL:HR:1996:ZC1963 (concl. A-G M.R. Mok), *NJ* 1996/617, m.nt. W.M. Kleijn (*Rensing/Polak I*).

²⁸ HR 23 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA6299 (concl. A-G i.b.d. J.K. Moltmaker), *NJ* 2001/347, m.nt. W.M. Kleijn (*Op de Weegh/Sneek*).

²⁹ Zie in dit verband ook HR 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BU6591 (concl. plv. P-G C.L. de Vries Lentsch-Kostense), *NJ* 2012/173, m.nt. L.C.A. Verstappen; AA 2012, afl. 2, p. 123-129, m.nt. A.J.M. Nuytinck (*tijdstip ontstaan en opeisbaarheid verrekeningsvordering*).

³⁰ Zie voetnoot 11.

³¹ Waarover Nuytinck 2018/135 (zie voetnoot 5) en de aldaar aangehaalde jurisprudentie.

Ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners nemen in hun samenlevingscontract vaak een periodiek en/of finaal verrekenbeding op, analoog aan art. 1:132-143 BW. Hierbij moet men erop bedacht zijn dat de voor niet van tafel en bed gescheiden echtgenoten bedoelde verlengingsgrond van art. 3:321 lid 1 aanhef en onder a BW op samenwoners niet van overeenkomstige toepassing is.³² Overigens betekent dit naar mijn mening niet dat tussen laatstgenoemden eerder dan tussen echtgenoten sprake zou zijn van rechtsverwerking. Ik ben van oordeel dat men in het algemeen zeer terughoudend moet zijn met het aannemen van rechtsverwerking. Opmerking verdient nog dat de Hoge Raad voor de rechtsgevolgen van een niet nagekomen verrekenbeding op grond van een samenlevingscontract uitgaat van een analogie met hetgeen geldt voor finale verrekening uit hoofde van huwelijkse voorwaarden.³³ Dit betekent dus dat de dienovereenkomstige vordering in beginsel ontstaat en opeisbaar wordt op het tijdstip waarop een van partijen meedeelt het samenlevingscontract te beëindigen (dit is de opzeggingsdatum, dus niet de datum waartegen wordt opgezegd). Als men de parallel met het huwelijk doortrekt, is de opzeggingsdatum als het ware te vergelijken met het tijdstip van indiening van het echtscheidingsverzoek (vergelijk art. 1:142 lid 1 aanhef en onder b BW) en is de datum waartegen wordt opgezegd, als het ware te vergelijken met het tijdstip van het einde van het huwelijk (vergelijk art. 1:163 lid 1 BW).

4. Erfrecht

4.1. Wilsrechten bij de wettelijke verdeling

De wilsrechten bij de wettelijke verdeling strekken ertoe de kinderen van de erflater wiens nalatenschap ab intestaat vererft, onder omstandigheden goederen in plaats van een niet opeisbare geldvordering te doen toekomen, tenminste als zij dit willen en hierop ook daadwerkelijk een beroep doen (vandaar ook de benaming ‘wilsrechten’). De hoofdregel van het versterkerrecht in de eerste groep van erfgenamen (‘parentele’) is neergelegd in art. 4:10 lid 1 aanhef en onder a i.v.m. art. 4:13 lid 3 BW. De uitzondering hierop – goederen in plaats van geld – treft men aan in art. 4:19-22 BW, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen zogenaamde ‘blooteigendomswilsrechten’ (art. 4:19 en 21 BW) en ‘voleigendomswilsrechten’ (art. 4:20 en 22 BW). Eerstgenoemde wilsrechten zijn aan de orde in geval van een nog niet opeisbare geldvordering (kinderen krijgen goederen overgedragen onder voorbehoud van vruchtgebruik) en laatstgenoemde wilsrechten zijn aan de orde in geval van een reeds wél opeisbare geldvordering (kinderen krijgen goederen overgedragen in volle ‘eigendom’³⁴).³⁵ Voor het onderwerp van deze bijdrage is van belang om te onderzoeken hoe het is gesteld met verjaring, verval en rechtsverwerking ten aanzien van deze wilsrechten. De wetgever werkt de betrokken vier wilsrechten uit in art. 4:23-26 BW, waarvan in het bijzonder art. 4:25 BW aandacht verdient. Voordat ik op laatstgenoemd artikel inga, is het goed om voorop te stellen dat het eerste voleigendomswilsrecht van art. 4:20 BW als de ‘herkansing’ van het eerste blooteigendomswilsrecht

³² Ten onrechte anders het in voetnoot 14 genoemde vonnis van de Gelderse rechtbank.

³³ HR 25 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:493 (concl. A-G P. Vlas), *NJ* 2016/297, m.nt. L.C.A. Verstappen, waarover ook A.J.M. Nuytinck, ‘Het verschil tussen verdeling en verrekening’, *WPNR* 2016/7112, p. 489-490. Zie in het bijzonder r.o. 3.4.2, tweede alinea, van dit arrest.

³⁴ Ik plaats ‘eigendom’ hier tussen aanhalingstekens, omdat dit – gelet op art. 5:1 lid 1 BW – in het kader van de wilsrechten van art. 4:19-22 BW een te beperkte term is. Deze wilsrechten hebben immers niet alleen betrekking op zaken (lichamelijke of stoffelijke goederen), maar ook op vermogensrechten (onlichamelijke of onstoffelijke goederen); zie art. 3:1, 2 en 6 BW. De begrippen ‘blooteigendomswilsrechten’ en ‘voleigendomswilsrechten’ zijn echter zo ingeburgerd, dat ook ik gebruik maak van deze terminologie.

³⁵ Zie over deze wilsrechten in het kort Nuytinck 2018/289 (zie voetnoot 5) en uitgebreid W. Snijders, ‘Wilsrechten in het algemeen en in het nieuwe erfrecht’, *WPNR* 1999/6365, p. 558-565 (I), *WPNR* 1999/6366, p. 583-589 (II) en *WPNR* 1999/6367, p. 601-608 (III).

van art. 4:19 BW kan worden beschouwd en dat het tweede voleigendomsrecht van art. 4:22 BW als de ‘herkansing’ van het tweede blooteigendomswilsrecht van art. 4:21 BW kan worden beschouwd, en wel omdat het blooteigendomswilsrecht in de eerdere fase om wat voor reden dan ook niet is uitgeoefend. Vaak zal dit samenhangen met het feit dat kinderen hun wilsrechten liever niet jegens de eigen ouder uitoefenen, maar er veel minder moeite mee hebben om deze jegens de stiefouder uit te oefenen. Men ziet dan ook regelmatig in de praktijk dat de wilsrechten, die van regeland of aanvullend recht zijn, wél worden uitgesloten voor zover zij jegens de eigen langstlevende ouder kunnen worden uitgeoefend, maar juist niet worden uitgesloten voor zover zij jegens de stiefouder kunnen worden uitgeoefend. Enigszins bot en ondiplomatiek uitgedrukt: de erflater voorziet dat zijn kinderen nu eenmaal liever en gemakkelijker ruziemaken met hun stiefouder dan met hun eigen langstlevende ouder. De wetgever staat de erflater deze van de wet afwijkende regeling toe in art. 4:25 lid 6 BW: bij uiterste wilsbeschikking kan de erflater de in art. 4:19-22 BW bedoelde verplichtingen uitbreiden, beperken of opheffen. Een voorbeeld van uitbreiding is de beschikking van de erflater dat het blooteigendomswilsrecht van art. 4:19 BW niet alleen geldt voor het geval van het opnieuw aangaan van een huwelijk³⁶ van de langstlevende ouder, maar ook voor het geval van het aangaan van een concubinaat van de langstlevende ouder. Een voorbeeld van beperking is de zojuist al genoemde beschikking van de erflater dat de wilsrechten niet jegens de eigen langstlevende ouder, maar alleen jegens de stiefouder (of diens erfgenamen in het geval van art. 4:22 BW) kunnen worden uitgeoefend. Een voorbeeld van opheffing is de beschikking van de erflater dat alle vier wilsrechten worden uitgesloten.

Een kind dat voornemens is een in art. 4:19-22 BW bedoeld verzoek te doen (dus een van de vier wilsrechten uit te oefenen), is op grond van art. 4:25 lid 2 BW verplicht de andere kinderen die een dergelijk verzoek kunnen doen, op een zodanig tijdstip van zijn voornemen in kennis te stellen dat zij tijdig kunnen beslissen eveneens een verzoek te doen. De wetgever heeft hier geen concrete verjaringstermijn opgenomen en maakt evenmin duidelijk wat ‘tijdig’ is. Zo erg lijkt mij dit nu ook weer niet, omdat de kinderen zoals gezegd – althans als het gaat om de wilsrechten van art. 4:19 en 21 BW – een herkansing krijgen met de wilsrechten van art. 4:20 en 22 BW, maar ik moet toegeven dat ook ter zake van beide laatstgenoemde wilsrechten een verjaringstermijn ontbreekt. Dit wordt naar mijn mening echter goedgemaakt door de mogelijkheid om een vervaltermijn te stellen, waarbinnen het betrokken wilsrecht moet worden uitgeoefend op straffe van verval van dit wilsrecht. Art. 4:25 lid 3 BW bepaalt immers dat degene die tot overdracht van goederen kan worden verplicht (de langstlevende ouder, de stiefouder dan wel diens erfgenamen), een kind een redelijke termijn kan stellen waarbinnen een verzoek als bedoeld in art. 4:19-22 BW kan worden gedaan. Gaat hij daartoe over, dan stelt hij ook de andere kinderen die een zodanig verzoek kunnen doen, daarvan in kennis. Het gaat hier om een soortgelijke regeling als de regeling die aan de orde is in het algemene rechtshandelingenrecht van titel 3.2 BW. Ik doel uiteraard op de mogelijkheid van termijnstelling in geval van een vernietigbare rechtshandeling, bijvoorbeeld ten gevolge van handelingsonbekwaamheid, een wilsgebrek of de actio Pauliana. Als een onmiddellijk belanghebbende op grond van art. 3:55 lid 2 BW aan de vernietigingsbevoegde een redelijke termijn heeft gesteld om te kiezen tussen bevestiging en vernietiging en laatstgenoemde binnen deze termijn geen keuze heeft gedaan, is de vernietigingsbevoegdheid definitief vervallen. Overigens gaat de bevoegdheid om een wilsrecht uit te oefenen ook teniet, voor zover een kind de in art. 4:13 lid 3 BW bedoelde vordering aan een andere persoon overdraagt (art. 4:25 lid 5 BW), met andere woorden: het wilsrecht is niet accessoir aan het kindsdeel.

Ook ter zake van de uitoefening van de wilsrechten kan het leerstuk rechtsverwerking aan de orde komen. Als een kind jegens zijn eigen langstlevende ouder of jegens zijn stiefouder dan wel diens

³⁶ Of geregistreerd partnerschap; zie immers art. 4:8 BW en voetnoot 10.

erfgenamen de schijn opwekt dat hij het desbetreffende wilsrecht niet gaat uitoefenen, kan rechtsuitoefening onder omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zijn. Als de nalatenschap een gemeenschap is en er dus deelgenoten zijn, zijn de eisen en maatstaven van redelijkheid en billijkheid van art. 6:2 BW van overeenkomstige toepassing op grond van art. 3:189 lid 2 i.v.m. art. 3:166 lid 3 BW.³⁷ In geval van een wettelijke verdeling is er geen gemeenschap, omdat de langstlevende (stief)ouder de enige goederenrechtelijk gerechtigde tot de nalatenschap is, maar staat een kind in geval van uitoefening van een wilsrecht toch als schuldeiser in verhouding tot de langstlevende (stief)ouder als schuldenaar, zodat art. 6:2 BW dan rechtstreeks van toepassing is. Niettemin zou ik hier niet al te snel rechtsverwerking willen aannemen, zoals ik ook hierboven onder 3 in het kader van het relatievermogensrecht zeer terughoudend ben geweest met het aannemen van deze rechtsfiguur. In een concreet geval moet men daadwerkelijk kunnen zeggen dat, gelet op de omstandigheden, rechtsuitoefening naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is, dus niet slechts dat rechtsuitoefening onredelijk en onbillijk is.

4.2. Andere wettelijke rechten

Op verschillende plaatsen in afdeling 4.3.2 BW (art. 4:28-41 BW) betreffende de andere wettelijke rechten komen verjaring en verval aan de orde. Het valt toch al op dat de wetgever in het sinds 2003 geldende erfrecht, anders dan in het oude erfrecht, structureel aandacht heeft besteed aan een overzichtelijke regeling van opeisbaarheid van vorderingen, verjaring en verval. Persoonlijk vind ik dit een van de vele verbeteringen ten opzichte van de periode 1838-2003. Ook hierna onder 4.3 zal dit blijken ten aanzien van de legitieme portie. Met ‘Andere’ in het opschrift van afdeling 4.3.2 BW doelt de wetgever op andere wettelijke rechten dan rechten uit hoofde van de legitieme portie. Op het eerste gezicht komt dit enigszins merkwaardig over, nu de legitieme portie pas in afdeling 4.4.3 BW (art. 4:63-92 BW) wordt geregeld. Dit is dan ook slechts historisch verklaarbaar, omdat de andere wettelijke rechten in het begin van het wetgevingsproces waren opgenomen in een afdeling onmiddellijk na die betreffende de legitieme portie. Later is besloten de andere wettelijke rechten te verplaatsen en meteen na de wettelijke verdeling op te nemen, onder andere vanwege de samenhang van deze rechten met de rechtspositie van de langstlevende echtgenoot in het erfrecht bij versterf. Afdeling 4.3.2 BW is blijkens art. 4:41 BW van dwingend recht.

In art. 4:29 en 30 BW regelt de wetgever het vruchtgebruik op woning en inboedel³⁸ en het vruchtgebruik op andere goederen van de nalatenschap. Hij heeft gekozen voor twee verschillende artikelen, omdat de rechtsgevolgen en de termijnen ter zake van de beide rechten van vruchtgebruik van elkaar verschillen.³⁹ Een drietal verschilpunten springt in het oog.

1. Als een geheel of gedeeltelijk onterfde echtgenoot vestiging van een vruchtgebruik verlangt en de erfgenamen het hiermee niet eens zijn, moeten de erfgenamen in het geval van art. 4:29 BW de

³⁷ Ook vóór 1992 heeft de Hoge Raad verschillende keren beslist dat de rechtsverhouding tussen deelgenoten in een nalatenschap (‘ervengemeenschap’) wordt beheerst door de beginselen van de objectieve goede trouw in de zin van art. 1374 lid 3 BW (oud), thans de eisen en maatstaven van redelijkheid en billijkheid in de zin van art. 3:12, 6:2 en 6:248 BW. Zie voor het eerst met zoveel woorden HR 20 december 1946, ECLI:NL:HR:1946:109 (concl. A-G J. Wijnveldt), *NJ* 1947/59, m.nt. E.M. Meijers (*Kessels/Kessels*).

³⁸ Inboedel heeft in het gehele erfrecht dezelfde betekenis als in het algemene vermogensrecht; zie voor de definitie hiervan dan ook art. 3:5 BW.

³⁹ Zie hierover punt 2 van mijn annotatie onder HR 8 juni 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA2507 (concl. plv. P-G C.L. de Vries Lentsch-Kostense), *NJ* 2008/220, m.nt. S. Perrick; AA 2007, afl. 10, p. 793-797, m.nt. A.J.M. Nuytinck (*vangnet*). Het betreft hier de allereerste uitspraak van de Hoge Raad over het sinds 2003 geldende erfrecht. De roepnaam *vangnet* duidt op de betekenis van art. 4:29 en 30 BW: met beide soorten van vruchtgebruik wordt volgens de Hoge Raad beoogd de (geheel of gedeeltelijk) onterfde echtgenoot niet meer dan een vangnet te bieden in de vorm van een passende voorziening indien en voor zover zijn verzorging niet is gewaarborgd (zie r.o. 3.3.1 van de beschikking van de Hoge Raad).

afwezigheid van de verzorgingsbehoefte bij de echtgenoot aannemelijk maken – zie immers art. 4:29 lid 1 tweede volzin i.v.m. art. 4:33 lid 2 aanhef en onder a en lid 5 BW – en moet de echtgenoot in het geval van art. 4:30 BW de aanwezigheid van de verzorgingsbehoefte bij hem aannemelijk maken. Dat is ook de reden waarom het vruchtgebruik van laatstgenoemd artikel ‘verzorgingsvruchtgebruik’ wordt genoemd.

2. In art. 4:29 lid 2 BW is sprake van beschikkingsonbevoegdheid van de erfgenamen zolang de echtgenoot een vruchtgebruik op woning en inboedel kan verlangen,⁴⁰ terwijl in art. 4:30 lid 2 eerste volzin BW is geregeld dat de verplichting van de erfgenamen tot medewerking aan de vestiging van een vruchtgebruik op andere goederen dan woning en inboedel mede van toepassing is met betrekking tot hetgeen moet worden geacht in de plaats te zijn gekomen van goederen van de nalatenschap, zodat hier sprake is van substitutie of zaaksvervanging.

3. Er zit nog een verschil in de vervaltermijn waarbinnen de echtgenoot aanspraak op het vruchtgebruik moet maken. Afgezien van de mogelijkheid van een door de erfgenamen aan de echtgenoot te stellen redelijke termijn waarbinnen de echtgenoot aanspraak op de beide rechten van vruchtgebruik moet maken, bedraagt de vervaltermijn in het geval van art. 4:29 BW zes maanden en in het geval van art. 4:30 BW een jaar, in beide gevallen gerekend vanaf het overlijden van de erflater (art. 4:31 lid 2 BW). De verjaringstermijn is in beide gevallen gelijk, te weten vijftien maanden na het openvallen van de nalatenschap (art. 4:31 lid 3 BW).

Ten slotte is voor samenloop met de blooteigendomswilsrechten van art. 4:19 en 21 BW de bijzondere bepaling van art. 4:31 lid 4 BW nog van belang. Ook wanneer de erflater zou hebben bepaald dat de langstlevende echtgenoot bij een overdracht van nalatenschapsgoederen krachtens de blooteigendomswilsrechten van art. 4:19 en 21 BW zich geen vruchtgebruik mag voorbehouden, welke mogelijkheid de erflater heeft op grond van art. 4:25 lid 6 BW, kan de echtgenoot een beroep op art. 4:29 en 30 BW doen, welke mogelijkheid de erflater op grond van art. 4:41 BW de echtgenoot niet kan ontzeggen. Niet geheel ondenkbaar is echter dat in zo’n geval de vervaltermijn en de verjaringstermijn van art. 4:31 lid 2 en 3 BW inmiddels zijn verstreken. Daarom heeft de wetgever de bedoelde termijnen voor dat geval in art. 4:31 lid 4 BW verlengd.

Ongehuwde en ongeregistreerde samenwoners erven niet ab intestaat van elkaar. Art. 4:8 BW stelt immers alleen geregistreerde partners – dus niet andere levensgezellen – gelijk met echtgenoten. Ook in het kader van de andere wettelijke rechten, waaronder de zojuist behandelde rechten van vruchtgebruik van art. 4:29 en 30 BW, doet de andere levensgezel niet mee. Hierop bestaat slechts één uitzondering: het tijdelijk recht op voortzetting van de bewoning (tijdelijk woonrecht) en op voortzetting van het gebruik van de inboedel gedurende een termijn van zes maanden vanaf het overlijden van de erflater, welk recht de wetgever jegens de erfgenamen en de echtgenoot van de erflater toekent aan degenen die tot diens overlijden met hem een ‘duurzame gemeenschappelijke

⁴⁰ Zouden de erfgenamen binnen de voor vestiging van het vruchtgebruik gestelde verjarings- of vervaltermijn de woning verkopen en leveren aan een derde, dan zou deze derde niet op grond van art. 3:88 BW worden beschermd tegen de beschikkingsonbevoegdheid van de erfgenamen, omdat hier geen sprake is van een titel- of leveringsgebrek, maar van onbevoegdheid op grond van de wet (art. 3:88 lid 1 slot i.v.m. art. 4:29 lid 2 BW). Als de verklaring van erfrecht is ingeschreven in de openbare registers, zal bovendien goede trouw bij de derde ontbreken op grond van art. 4:188 lid 1 aanhef en onder b i.v.m. art. 3:17 lid 1 aanhef en onder a i.v.m. art. 3:23 BW, waarbij ik de verklaring van erfrecht uitsluitend voor de toepassing van art. 3:17 lid 1 onder a BW gelijkstel met een rechtshandeling. Dat is anders ingeval inboedel wordt verkocht en geleverd aan een derde, want dan wordt deze derde, mits hij te goeder trouw is, beschermd door art. 3:86 BW. De notaris heeft dus, voor zover het gaat om het vruchtgebruik (als een van de andere wettelijke rechten) op de tot de nalatenschap van de erflater behorende woning, in het kader van het opstellen van de verklaring van erfrecht een bijzondere verantwoordelijkheid om de beschikkings(on)bevoegdheid van de erfgenamen te onderzoeken (art. 4:188 lid 1 aanhef en onder b i.v.m. art. 4:29 lid 1 en 3 i.v.m. art. 4:31 lid 1 eerste volzin i.v.m. art. 4:23 lid 1, 2, 4 en 5 BW); zie hierover ook H.W. Heyman, S.E. Bartels & V. Tweehuysen, *Vastgoedtransacties. Overdracht* (Boom Masterreeks), Den Haag: Boom juridisch 2019, nr. 104.

huishouding' hadden (art. 4:28 lid 2 BW). De wetgever heeft hier aansluiting gezocht bij het huurrecht (art. 7:268 lid 2 BW).

Voorts zijn van de andere wettelijke rechten de sommen ineens van art. 4:35 en 36 BW van belang. Een kind in de zin van art. 4:35 BW⁴¹ kan onder omstandigheden (zie immers art. 4:35 lid 2 BW) aanspraak maken op een som ineens voor zijn verzorging en opvoeding als het minderjarig is, en voor zijn levensonderhoud en studie als het jongmeerderjarig is. Een kind in de zin van art. 4:36 BW⁴² kan aanspraak maken op een som ineens die tot een billijke vergoeding strekt, omdat het in de huishouding van de erflater of in het door hem uitgeoefende beroep of bedrijf gedurende zijn meerderjarigheid arbeid heeft verricht zonder een voor die arbeid passende beloning te hebben ontvangen ('salaire différé', uitgesteld loon). De opeisbaarheid van de desbetreffende vordering, alsmede de vervaltermijn en de verjaringstermijn zijn voor de beide sommen ineens centraal geregeld in art. 4:37 BW.

Eerst moet het kind aanspraak maken op de som ineens. Dit moet gebeuren binnen een redelijke, het kind door een belanghebbende gestelde termijn (vergelijk ook hier art. 3:55 lid 2 BW), en uiterlijk negen maanden na het overlijden van de erflater; dat is de vervaltermijn van art. 4:37 lid 1 tweede volzin BW. De sommen ineens zijn pas zes maanden na het overlijden van de erflater opeisbaar op grond van art. 4:37 lid 2 BW. De verjaringstermijn is geregeld in art. 4:37 lid 3 BW. Deze bedraagt een jaar, gerekend vanaf het overlijden van de erflater, maar indien die erflater een echtgenoot achterlaat, wordt de verjaringstermijn voor de somgerechtigde van art. 4:36 BW verlengd tot een jaar na het overlijden van die echtgenoot.

Ten slotte kan een kind of stiefkind dan wel de echtgenoot van de erflater op grond van art. 4:38 lid 1 en 5 BW onder omstandigheden overdracht tegen een redelijke prijs van beroeps- of bedrijfsgoederen van de erflater verzoeken ter voortzetting van het beroep of bedrijf van de erflater. De vorm waarin de erflater zijn onderneming uitoefende, is niet van belang: het kan blijkens art. 4:38 lid 1 en 2 BW gaan om een eenmanszaak, een personenvennootschap dan wel een kapitaalvennootschap. De wetgever heeft in dit verband uitsluitend een vervaltermijn geregeld in art. 4:38 lid 4 BW. Deze bedraagt een jaar, gerekend vanaf het overlijden van de erflater.⁴³

4.3. Legitieme portie

Het wettelijk systeem van opeisbaarheid van de legitieme portie, verjaring en verval is op dezelfde wijze opgebouwd en ingericht als dat van de andere wettelijke rechten. De wetgever heeft een en ander geregeld in het kader van het geldend maken van de legitieme portie (paragraaf 3 van afdeling 4.4.3 BW). In beginsel is de legitieme portie op grond van art. 4:81 lid 1 BW niet opeisbaar voordat zes maanden zijn verstreken na het overlijden van de erflater. De overige leden van dit artikel bevatten uitzonderingen op deze hoofdregel. Naast deze wettelijke uitzonderingen bestaan er ook testamentaire uitzonderingen in art. 4:82 en 83 BW, waarvan de niet-opeisbaarheidsclausule van art. 4:82 BW voor de praktijk de belangrijkste is. Een erflater kan aan een uiterste wilsbeschikking ten behoeve van zijn niet van tafel en bed gescheiden echtgenoot de voorwaarde verbinden dat de vordering van een legitimaris, voor zover deze ten laste zou komen van de echtgenoot, eerst opeisbaar is na diens overlijden. Gelet op art. 4:8 BW hoeft de wetgever de geregistreerde partner niet apart te noemen in art. 4:82 BW, maar het bijzondere van laatstgenoemd artikel is dat de erflater door middel van de niet-opeisbaarheidsclausule ook de andere levensgezel kan beschermen tegen de legitieme portie van de kinderen van de erflater. Hij moet deze clausule dan verbinden aan een making (erfstelling of legaat)

⁴¹ Dat is niet alleen een kind dat tot de erflater in familierechtelijke betrekking staat, dus een juridisch kind van de erflater (art. 1:3 lid 1 i.v.m. art. 1:197-199 BW), maar ook een kind als bedoeld in art. 1:394 BW.

⁴² Dat is een kind, stiefkind, pleegkind, behuwdkind (archaïsme voor schoonzoon of schoondochter) of kleinkind van de erflater.

⁴³ Zie over de andere wettelijke rechten Nuytinck 2018/291-298 (zie voetnoot 5).

ten behoeve van de andere levensgezel, waarbij is vereist dat deze met de erflater een gemeenschappelijke huishouding (dus niet: *duurzame* gemeenschappelijke huishouding, zoals in art. 4:28 lid 2 BW) voert en een notarieel verleden samenlevingsovereenkomst is aangegaan. De erflater kan dus in de praktijk *de facto* de legitieme portie, die in 2003 toch al van een recht op goederen is gewijzigd in een recht op geld, door middel van deze niet-opeisbaarheidsclausule volledig uithollen, reden waarom sommigen van mening zijn dat de legitieme portie als belemmering van de testeeervrijheid haar langste tijd heeft gehad en behoort te worden afgeschaft, maar deze discussie zal ik niet in het verband van deze bijdrage voeren.

De legitieme portie is een wilsrecht, want de legitimaris *kan* (dus niet: *moet*) erop aanspraak maken. Deze mogelijkheid vervalt op grond van art. 4:85 lid 1 BW, indien de legitimaris niet binnen een hem door een belanghebbende gestelde redelijke termijn (vergelijk ook hier weer art. 3:55 lid 2 BW), en uiterlijk vijf jaar na het overlijden van de erflater, heeft verklaard dat hij zijn legitieme portie wenst te ontvangen. In paragraaf 3 van afdeling 4.4.3 BW is geen bijzondere verjaringstermijn geregeld, zodat men hier terugvalt op de algemene verjaringstermijn van twintig jaar op grond van art. 3:306 BW.⁴⁴ Deze termijn begint niet te lopen vanaf het overlijden van de erflater, maar vanaf het tijdstip van opeisbaarheid van de legitieme portie, dus in beginsel vanaf zes maanden na het overlijden van de erflater (art. 3:306 i.v.m. art. 4:81 lid 1 BW).⁴⁵

Rechtsverwerking kan ook aan de orde zijn in het kader van het aanspraak maken op de legitieme portie. In dit verband bedoel ik rechtsverwerking door het opgewekte vertrouwen dat de legitimaris geen actie zal ondernemen. Terughoudendheid is dan geboden in die zin, dat niet al te gemakkelijk mag worden aangenomen dat de legitimaris een dergelijk vertrouwen heeft opgewekt. Dit blijkt uit een onder het oude erfrecht gewezen arrest van de Hoge Raad.⁴⁶ In deze procedure had het hof omstandigheden geschetst waaronder het geldend maken van de legitieme portie moest worden geacht in strijd te zijn met de beginselen van goede trouw (thans: redelijkheid en billijkheid),⁴⁷ die mede de rechtsverhouding tussen partijen als medegerechtigden tot de nalatenschap bepaalden. De Hoge Raad overweegt dat, ingeval een rechthebbende bij wie de kennis van zijn recht ontbreekt,⁴⁸ door zijn gedragingen bij de wederpartij het vertrouwen wekt dat hij zijn rechten prijsgeeft, hieruit op zichzelf niet volgt dat hij zijn rechten niet meer geldend mag maken, doch bijkomende omstandigheden kunnen meebrengen dat de uitoefening van die rechten met de goede trouw (thans: redelijkheid en billijkheid) in strijd is. De door het hof genoemde omstandigheden konden volgens de Hoge Raad in dit concrete geval een beroep op rechtsverwerking niet rechtvaardigen.⁴⁹

⁴⁴ Dat is bijvoorbeeld ook het geval bij de ‘hereditatis petitio’, de actie van een erfgenaam (in geval van een wettelijke verdeling uitsluitend de echtgenoot van de erflater) tot opvordering van de goederen van de nalatenschap jegens iedere derde die deze goederen zonder recht houdt. Nu art. 4:183 BW geen bijzondere verjaringstermijn inhoudt, valt men ook hier terug op de algemene verjaringstermijn van twintig jaar op grond van art. 3:306 BW.

⁴⁵ Zie over de legitieme portie Nuytinck 2018/312-328 (zie voetnoot 5).

⁴⁶ HR 12 mei 1972, ECLI:NL:HR:1972:AC2476 (concl. A-G M.S. van Oosten), NJ 1973/53, m.nt. K. Wiersma (*Meerzicht*).

⁴⁷ Zie voetnoot 37.

⁴⁸ In dit geval hadden de legitimarissen uitdrukkelijk ontkend dat zij vóór de onderhavige procedure hebben geweten dat zij zich met een beroep op hun legitieme portie tegen de desbetreffende testamentaire beschikkingen konden verzetten. Daarom kon hier geen sprake zijn van een uitdrukkelijke of stilzwijgende afstand van het recht op de legitieme portie. Wil aan een handeling de betekenis van het doen van een dergelijke afstand van recht kunnen worden toegekend, dan is daarvoor immers bij de handelende kennis vereist van het recht dat hij laat varen. Zie in dit verband ook HR 10 februari 1967, ECLI:NL:HR:1967:AC1246 (concl. A-G A.A.L. Minkenhof), NJ 1967/212, m.nt. G.J. Scholten (*De Zaan/Intercoal*).

⁴⁹ Annotator Wiersma (zie voetnoot 46) is het hiermee eens. Hij vindt dat de verhouding tussen erfgenamen niet te veel moet worden belast met een dreigend gevaar van rechtsverwerking.

4.4. Beneficiaire aanvaarding

Een aanvaarding van een nalatenschap kan volgens art. 4:190 lid 1 tweede volzin BW zuiver geschieden (zuivere aanvaarding) of onder voorrecht van boedelbeschrijving (beneficiaire aanvaarding). Het rechtsgevolg van beneficiaire aanvaarding is dat een erfgenaam niet verplicht is een schuld van de nalatenschap (in de zin van art. 4:7 BW) ten laste van zijn overig vermogen te voldoen (art. 4:184 lid 2 aanhef en onder a BW *a contrario*). Deze schuld is dus slechts verhaalbaar op het erfdeel van de erfgenaam die beneficiair heeft aanvaard, en niet op diens privévermogen. Een grond voor verlenging van de verjaring bestaat ook tussen een beneficiair aanvaarde nalatenschap en een erfgenaam (art. 3:321 lid 1 aanhef en onder e BW). Evenals hierboven onder 2.1 gaat het ook hier om een geval waarin een vertegenwoordiger voor iemand optreedt en hij alleen de rechtsvorderingen voor degene die hij vertegenwoordigt, kan instellen. Een beneficiair aanvaarde nalatenschap wordt immers in beginsel volgens de wet vereffend (art. 4:202-226 BW) en de vereffenaar vertegenwoordigt bij de vervulling van zijn taak de erfgenamen in en buiten rechte (art. 4:211 lid 2 eerste volzin BW). Dit betekent dat, als tijdens deze vertegenwoordiging rechtsvorderingen tussen de vertegenwoordigde en de vertegenwoordiger niet worden geldend gemaakt, de verjaring ook hier haar bevrijdende werking niet dient te kunnen uitoefenen.⁵⁰

5. Conclusie

De conclusie uit het voorafgaande is dat de wetgever verjaring en verval in het personen- en familierecht, het relatievermogensrecht en het erfrecht in de Boeken 1 en 4 BW naar behoren heeft geregeld en in Boek 3 BW heeft gezorgd voor een helder stelsel van gronden voor verlenging van de verjaring. Vooral in het erfrecht van Boek 4 BW heeft de wetgever – anders dan in het oude erfrecht – structureel en overzichtelijk opeisbaarheid van vorderingen, verjaring en verval geregeld. In het bijzonder is dat het geval bij de andere wettelijke rechten en de legitieme portie, bij welke twee rechtsfiguren een duidelijke parallellie in de wettelijke regeling is te ontdekken. Het leerstuk rechtsverwerking is vooral jurisprudentierecht. In dat verband ben ik enigszins kritisch ten aanzien van de jurisprudentie van de Hoge Raad, waarin hij naar mijn mening te snel rechtsverwerking – in dit geval door louter stilzitten – bij rechtsvorderingen betreffende kosten van de huishouding aanneemt. Ik vind één jaar wat aan de korte kant. Als het gaat om rechtsverwerking ter zake van de legitieme portie, in de betekenis van het door de legitimaris opgewekte vertrouwen dat hij geen actie zal ondernemen, geeft de Hoge Raad terecht blijk van terughoudendheid met het aannemen van rechtsverwerking in die zin, dat hij niet al te gemakkelijk aanneemt dat de legitimaris een dergelijk vertrouwen heeft opgewekt.

De in de inleiding gestelde vraag of de praktijk uit de voeten kan met de geldende regelgeving en jurisprudentie op het gebied van verjaring, verval en rechtsverwerking in het familie(vermogens)recht, beantwoord ik dan ook zonder meer bevestigend.

⁵⁰ Zie hierboven onder 2.1 en voetnoot 4.